

הסטראטיגראפיה של התרבות הירמוכית

מאת

מ. ש ט ק ל י ס

התרבות הירמוכית שנגלתה בקיבוץ שער-הגולן שבעמק הירדן, קנתה לה את מקומה במערכת התגליות הפריהיסטוריות החשובות שנודעו באיזור היישוב של המזרח הקדמון לאחר מלחמת-העולם השנייה. ואף-על-פי שעוד יש בה הרבה צדדים סתומים הטעונים בירור, שלמות התרבות החומרית שנמצאה כאן עושה תגלית זו עובדה שאין לבטלה.

מומן שפורסם הדו"ח הראשון נמשכו עבודות המחקר במציאות שנחשפו, ונגלו עובדות חדשות המשלימות ומחזקות את התרבות הירמוכית. בארץ-ישראל ושכנותיה נעשו חפירות במקומות שונים ונגלו תרבויות ניאוליתיות; ידיעותינו על הניאוליתיקון הארצישראלי נתרבו בשיעור ניכר, אבל בתוך כל התגליות החדשות לא נמצאה תרבות ניאוליתית אחרת, שהיא באה לתפוש את מקומה של התרבות הירמוכית בלוח הכרונולוגי הפריהיסטורי או שהיא שווה לה במכלול התרבותי רב-האיכות והמושלם כל כך.

מקורות התרבות הירמוכית עדיין מכוסים בערפל, ואין אנו יודעים את מוצאה ואת תחומי השפעתה והתפשטותה. החומר שפורסם על התרבות הירמוכית עד עכשיו מספיק בידנו לבנות השערות מרובות-עניין על מוצאה והשפעתה, להעלות או לצמצם את חשיבותה; אבל כל ההשערות האלו אי אפשר שיעמדו על מדרגה מדעית נאה, עד שלא תתמצה החקירה בחומר שנחפר ונאסף בעונות האחרונות.

אחת השאלות שעדיין לא נתיישרה כל צורכה, היא בעית הסטראטיגראפיה של תרבות זו, ועליה אני מבקש לעמוד כאן.

ידוע שהסטראטיגראפיה של הניאוליתיקון היא מן הבעיות הקשות שהארכיאולוגיה מתחבטת בהן, לפי שהתרבות הניאוליתית טמונה בקרקע אלוביאלית ואין בה נקודות-אחיזה גיאולוגיות, כדוגמת התרבויות הפריהיסטוריות הקדומות הטמונות בשכבות הפליסטוקן.

היישובים הניאוליתיים בני שכבה אחת הם, ופעמים הם גובלים ביישוב כאלקוליתי, וקשה מאוד להפריד ביניהן, אלא אם כן יש ביניהן שכבת-סרק

או רצפת עפר כבוש, ובנסיבות כאלו התרבות החומרית שמעל לרצפה כאלקוליתית היא, וזו שמתחתיה ניאוליתית. אם אין רצפה כזו, ההבחנה קשה, ועתים אינה בגדר האפשרות.

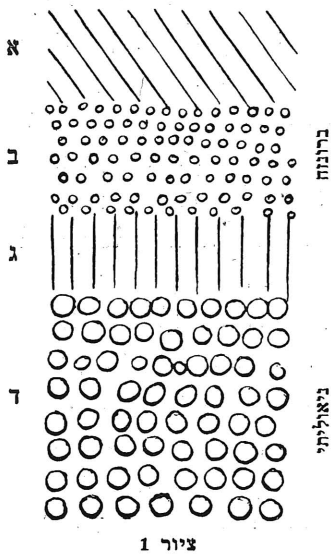
בכמה בורות-בדיקה שערכנו בתחום היישוב הניאוליתי שבשער-הגולן עלה בידינו לקבוע עובדות סטראטיגרפיות שיש בהן גם אחיזה גיאולוגית כדי חקירה אובייקטיבית של התרבות הירמוכית וקביעת השתייכותה לתרבות הניאוליתית.

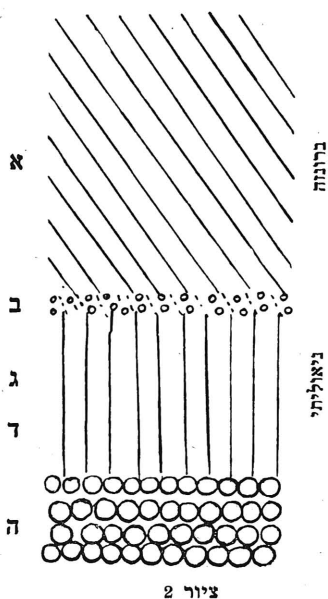
בורות-הבדיקה:

בור א'. נחפר בין בריכות הדגים לבין תל אבו-נמל. הרווח שבין הבור לבין הירמוך הוא כ-250 מ'. הגובה 200 מ' — מתחת לפני הים. אורך הבור 6 מ', ורוחבו 2 מ'. (ציור 1).

שכבה א'. אדמה שחורה-אפורה המכילה צורות, אבני-בזלת שחוקות — שרידי קירות של בניין; אבנים אלה נעקרו ממקומן על-ידי הטראקטור שהעמיק לחרוש את השטח כולו. עומק השכבה 0.35 מ'. חרסים מועטים מודרניים. וגם כמה חרסים (ידיעות-מדף מכופלות) מת-קופת הברונזה הקדומה בפרק המ-עבר לברונזה התיכונה.

שכבה ב': שכבה המכילה זיפוזף, חצץ וצורות-נחל שקוטרם 0.80—0.35 מ'. עובי השכבה 0.45 מ'.
שכבה ג': שכבת טין בהיר צהבהב המשמש רצפת יישוב. כלי-צור מרובים, בהם להבי-משור, גרזינים ניאוליתיים. עובי הרצפה 0.30 מ'.
שכבה ד': שכבת צורות-נחל, צור ובזלת שקוטרם 5—15 ס"מ בערך. בעומק של 2 מ' מכאן נפסקה החפירה.

בור ב'. נחפר באותו השטח (אורכו 5 מ', ורוחבו 2 מ'). בריחוק 200 מ' מן הירמוך הגובה 203 מ' מתחת לפני הים התיכון. (ציור 2).

שכבה א': אדמה שחורה-אפורה מעורבת אבני-בנייה שחוקות של בזלת. כאן וכאן נמצאים אבני-צור מעובדות בידי אדם שקשה לקבוע את גילן. חרסים מודרניים, ערביים, וידיעות-מדף מתקופת הברונזה הקדומה והברונזה-זה התיכונה. עובי השכבה 1.10 מ'.

שכבה ב': שכבת חצץ וזיפזיף מעורב ב-Melanopsis. עובי השכבה 0.10 מ'.

שכבה ג': שכבת טין צהבהב, ובתוכו כלי-צור אופייניים לתרבות

הניאוליתית. חרסים לא נמצאו. עובי השכבה 0.20 מ'.

שכבה ד': טין חום בהיר חולי. מצבר זה אין בו שום שרידים ארכיאולוגיים. עובי השכבה 0.40 מ'.

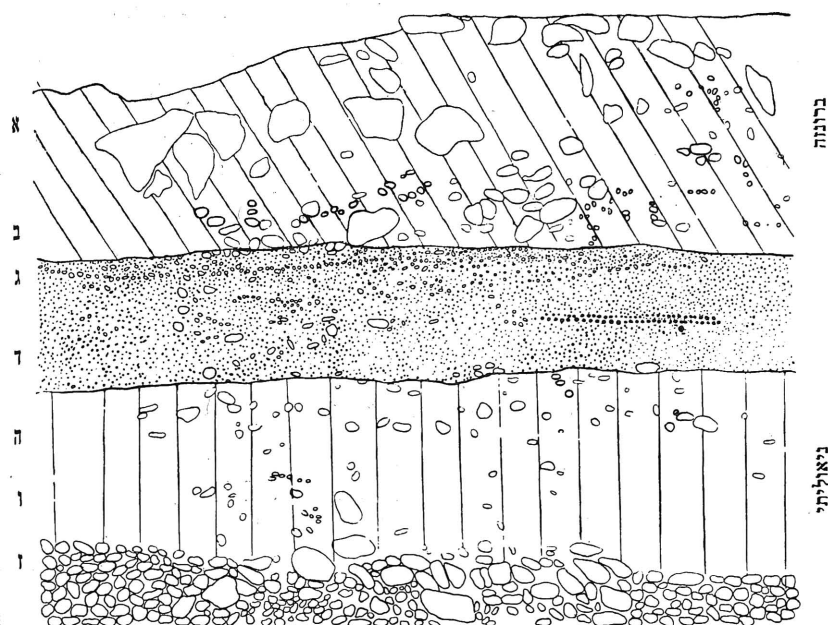
שכבה ה': צרורות-נחל מצור ומבולת שקוטרם מן 5 עד 15 ס"מ בערך. בעומק של 2 מ'. מכאן נפסקה החפירה.

חתך חופו הקדום של הירמוך: חתך זה שאנו עומדים לתארו, נמצא בגובה של 5 מ' בערך מעל אפיקו של הירמוך היום ובריחוק של 80 מ' ממנו. (ציור 3).

שכבה א': אדמה שחורה-אפורה תחוחה. נמצאו אבני-בנייה שחוקות, גדולות ובינוניות. מתוך השכבה נראים חרסים מתקופת הברונזה הקדומה בפרק-המעבר לברונזה התיכונה. עובי השכבה 0.60 מ'.

שכבה ב': אדמה אפורה מעורבת חלוקי בזלת וחלוקי צור שקוטרם 0.05 מ' עד 0.20 מ', ואבנים קטנות מאוד. בכמה מקומות מפציעים כתמים של טין צהוב כהה. העובי הכללי 0.30 מ'.

שכבה ג': שכבת חצץ דק, שעוביה 0.10 מ'.

ציור 3

- 1.00—1.35 מ' שכבה ד': טין חום בהיר; חציה התחתון של השכבה טין שמנוני וחציה העליון חול, המעורב זיפוזף דק. עובי השכבה 0.35 מ'.
- 1.35—1.68 מ' שכבה ה': אדמת יישוב, וניתן להכיר בה שרידי שריפה. מן השכבה נלקטו כלי-צור. עובי השכבה 0.33 מ'.
- 1.68—2.01 מ' שכבה ו': טין חום כהה מעורב בחול. שרידי יישוב ניאוליתי. עובי השכבה 0.33 מ'.
- 2.01—2.44 מ' שכבה ז': חצץ נחלים, בזלת וצור, שקוטרם מ-0.05 מ' ועד 0.20 מ' והוא מעורב בטין חולי וזיפוזף. עובי החלק הגלוי של השכבה 0.43 מ'. חלקה התחתון מכוסה סחף.

עמדתי בפרוטרוט על שלושת החתכים כדי לברר את מצבה הסטרא-גיגראפי של התרבות הירמוכית בשער-הגולן, ומכאן המסקנות הבאות:

(א) בכל שלושת החתכים השכבות ד', ה' ו' הן צרורות נחל של הירמוק הקדום שבנסיגתו הניח אחריו מדרגה, כפי הנראה, בפאליאוליתיקון התיכון.

בתוך מצבר זה נמצאו כמה כלי-צור שחוקים בעלי טכניקה לוואלואה-מוסטרי. מדרגה פליסטוקנית זו נראית יפה מאוד בחתך התעלה האנטי-טאקית בכיוון לצפון 18° W . בין הקואורדינטות 2070223146 ו-2068223209 ומגיעה עד לגובה של 195 מ'.—לאחר שנסוג הירמוך דרומה מעל למדרגה נתהוותה כאן שכבת טין חום צהוב חולי. בשטחה של מדרגה זו תקע האדם הניאוליתי את אוהלו. בתקופה הניאוליתית, בעיצומה של התרבות הירמוכית, עלה הירמוך על גדותיו והציף שטח נרחב בעמק-הירדן. מעשה פלוביאלי זה היה בתקופה הניאוליתית, ומכאן יש להסיק שנתהוותה מדרגה שנייה. (ב) השכבה ב' בבור א', השכבה ב' בבור ב' והשכבות ג'—ד' בחתך שבחוף הקדום של הירמוך הן תולדתו של אותו מעשה פלוביאלי ניאוליתי שהזכרנו לעיל, ושמכונו נהרס היישוב הניאוליתי בשער-הגולן. (ג) לאחר נסיגתו של הירמוך נתהוותה שכבה של אדמה אפורה, והיישוב הקדום ביותר, ששרידיו טמונים באדמה זו, הוא בן תקופת הברונזה הקדומה בפרק המעבר לתקופת הברונזה התיכונה. סטראטיגרפיה מעניינת זו מלמדת אותנו, שלא היה במקום זה יישוב כאלקוליתי כלל ועיקר, לפי שבאותו פרק זמן לא היה המקום ראוי ליישוב בני אדם. היישובים הכאלקוליטיים תקעו את אוהלם על שתי גדות הירדן שרידים אלה נחשפו בבית-זרע—אפיקים, וביתניה וייתכן שגם על שפת הכנרת (בית-ירח).